

PÁTRÁNÍ PO „KRITICKÉ SOCIÁLNÍ PRÁCI“ V ČESKÉ REPUBLICE

THE SEARCH FOR 'CRITICAL SOCIAL WORK' IN THE CZECH REPUBLIC

Radka Janebová

***Abstract:** 'Critical social work' is not theoretically embedded in the Czech context enough and is not explored its practical implementation. The text represents an initial phase of an extensive research that aims to identify specific forms of 'critical social work' in the Czech Republic.*

This is the explanatory case study of the functioning of the 'critical social work' in the Czech Republic today, but that has been made through the study of more cases. The text presents a snapshot of the first phase of the research, which involves identifying potential organizations or events through analysis of documents technique on the Internet by pre-declared criteria of 'critical social work'. So far the research only presents the activity of selected organizations that formally fulfilled the established criteria of choice, but has not yet verified its validity through interviews.

The main aim of the text is to define 'critical social work' and put examples of organizations or events in the Czech Republic of their activities to show signs of 'critical social work' and briefly describe their activities.

The text has been defined "critical social work", criteria have been set out by which it is possible to identify the organizations and events that bear the marks of 'critical social work' and two examples of organizations were given (Konexe, Ježek a čížek) and one example of such an event (BED IN). I have also tried to assign these examples to a specific perspective of 'critical social work'.

The analysis documents shows that what is known as 'critical social work' abroad, takes place rather under the heading of 'social activism' in the Czech Republic.

***Keywords:** Social Work, Critical Social Work, Radical Social Work, Anti-Oppressive Social Work, Empowerment.*

Úvod

„Kritická sociální práce“ není v českém kontextu příliš teoreticky ukotvená a není ani prozkoumána její praktická realizace. Hlavním cílem textu je proto vymezit „kritickou sociální práci“ a uvést v České republice příklady organizací či akcí, které vykazují znaky „kritické sociální práce“ a stručně charakterizovat jejich činnost. K porozumění textu nejprve vysvětlím termín „kritická sociální práce“, stručně popíšu genezi tohoto pojetí sociální práce, charakterizuji vnitřní diverzitu proudů a podrobněji vymezím vybrané tři proudy, které se zdají být v českém kontextu realizovány. V metodické části vysvětlím roli tohoto textu v kontextu rozsáhlejšího výzkumu, jehož je součástí, a následně budu popisovat tři vybrané organizace/situace, které mohou

sloužit jako příklad, že i v České republice lze nalézt sociální práci se znaky „kritické sociální práce“.

1 Formulace problematiky

1.1 Vymezení „kritické sociální práce“

„Kritická sociální práce“ klade důraz na kritiku a analýzu moci a útlaku ve společnosti (Healy, 2000) a jejím cílem je celková společenská transformace k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy, 2001). Healy (2000) ji někdy označuje jako „aktivistickou sociální práci“, někteří autoři ji ztotožňují s „radikální sociální prací“ (např. Payne, 1997; Staub-Bernasconi, 2009; Matoušek, 2013), nebo ji raději označují jako „kritickou praxi“ (např. McDonald, 2006). V tomto textu bude používán termín „kritická sociální práce“ jako zastřešující všechny proudy, které zdůrazňují následující znaky (Healy, 2000; Healy, 2005): závazek sociálních pracovníků stát na straně utlačovaných, reflexe normativní role sociální práce a rozvíjení strategií pro sdílení moci s klienty, zplnomocňování, zdůrazňování zásadní role makrosociálních struktur při formování individuálních zkušeností lidí a kritika převádění strukturálních příčin problémů na individuální zavinění.

Z hlediska základního členění metod lze za metody „kritické sociální práce“ považovat například „kritickou případovou práci“ (např. „radical casework“ Jan Fook z roku 1993), „kritickou skupinovou práci“ (např. „Divadlo Fórum“ Augusta Boala) či „radikální/demokratickou komunitní práci“ (např. „Legislativní divadlo“ Augusta Boala). Z hlediska jiných typologií metod sociální práce lze považovat za metody „kritické sociální práce“ například kritickou sebereflexivitu (např. „diskursivní analýza“ Amy Rositer), zplnomocňování (např. pedagogika utlačených Paula Freireho), obhajobu práv klientů resp. sociální advokacii, organizaci sociálních akcí a protestů, formování a podporování alternativních služeb a protestů (Malík, 2009), vytváření sociálních sítí, zájmových koalic a sociálních hnutí (Malík, 2009), spolupráce s odbory a profesními asociacemi (Malík, 2009), zapojení sociálních pracovníků a uživatelů služeb sociální práce do komunální a parlamentní politiky (Malík, 2009) či akční a kritický výzkum (Gojová, 2012).

1.2 Vznik „kritické sociální práce“

V kontextu zemí s vyspělou a nepřerušenu tradicí sociální práce některé autorky a autoři datují vznik „kritické sociální práce“ až do 80. let 20. století (např. McDonald, 2006), jiní již do 60. let 20. století (např. Ferguson, 2009; Healy, 2000). Je to dáno tím, že prvně jmenovaní do „kritické sociální práce“ nezařazují „radikální sociální práci“, která se etablovala právě v 60. letech, a považují „kritickou sociální práci“ za pokračovatelku radikálního směru. Vznik „kritické sociální práce“ vnímají jako odezvu sociální práce na společenské dění 80. let, kdy se začaly sociálně a ekonomicky projevovat důsledky globalizace, a to především ve snahách o minimalizaci sociálních států. „Kritická sociální práce“ z tohoto pohledu vznikla obdobně jako například „evidence-based teorie/praxe“ či „nový manažerismus“ jako reakce na ekonomické a politické změny ve společnosti. Zároveň byla cílenou reakcí a alternativou k nastupujícímu manažerismu v sociální práci.

Druhá interpretace vzniku „kritické sociální práce“ datuje její počátky již do 60. let 20. století, protože již v této době se začaly v rámci sociální práce rozvíjet proudy zacílené na změnu společenských struktur. Ty reflektovaly, že mnohé problémy klientů byly zakořeněny v jejich materiálních podmínkách a zkušenostech útlaku, více než v osobních nedostacích. Zároveň reagovaly na sociální a politické dění 60. let, vycházely z aktivit nejrůznějších protestních sociálních hnutí a získávaly teoretickou oporu v „kritické teorii“ zejména Frankfurtské školy. Tato doba se vyznačovala koncem dlouhodobého ekonomického růstu po druhé světové válce a vynořením nových ekonomických problémů. V USA byla zdrojem výrazných protestů válka ve Vietnamu. (Ferguson, 2009) Toto širší pojetí „kritické sociální práce“, zahrnující i „radikální proudy“, bude prezentováno v tomto textu.

Při diskuzi o vzniku „kritické sociální práce“ Fook (2003) vysvětluje, že přestože bývá někdy uváděno, že „kritická sociální práce“ se zrodila s radikální kritikou v 60. letech 20. století, tak samotný termín „kritická sociální práce“ byl explicitně vymezen a užit až poměrně pozdě v 90. letech, a to především v kanadské a australské odborné literatuře sociální práce.

V kontextu České republiky byl vývoj poněkud odlišný vzhledem k tomu, že sociální práce se zde v 90. letech ustavila jako konvenční „případová práce“. Jak uvádí Libor Musil (2010) od české sociální práce se očekává především řešení akutních důsledků nesoběstačnosti chudých. Nepodařilo se jí navázat na tradici sociální práce z roku 1948, která se orientovala na změny sociálního prostředí, a zcela trendově naskočila do „care management“ způsobu práce.

„Kritická sociální práce“ se nevynořila ve vzduchoprázdnu, ale navazovala jednak na „kritickou tradici“ sociální práce a jednak na „kritickou teorii“.

1.2.1 „Kritická tradice“ sociální práce jako zdroj „kritické sociální práce“

Zatímco „kritická tradice“ je přítomna od počátku profesionální sociální práce (v individuálních aktivitách sociálních pracovníků), tak „kritická sociální práce“ (ve výše zmíněném širším pojetí) a její teorie se začaly vynořovat v průběhu 60. let 20. století jako reakce na stále společensky vlivnější „kritické teorie“ společnosti. (Healy, 2000)

„Kritická tradice“ se začala dle Ferguson (2009) objevovat například v rámci kritiky organizace „Charity Organization Society“ založené v roce 1869, která svou práci stavěla na hodnotách střední třídy Viktoriánské éry. Mezi její aktivity patřilo dávání almužen chudým. Hlavním cílem „vědecké“ sociální práce bylo odlišit „zasluhující“ (za svou situaci nemohou, a tudíž si pomoc zaslouží) a „nezasluhující“ chudé (byli považováni za viníky své situace a pomoc si tedy nezasloužili), přičemž „nezasluhující“ neměli získat nárok na žádnou pomoc. Mnoho tzv. „nezasluhujících“ prosebníků tak odcházelo s prázdnými rukama. Organizace dokonce dle Stedmana-Jonese (in Ferguson, 2009: 84) protestovala proti takovému opatření vlády, jako byly starobní penze a zavedení školní stravy pro děti zdarma. Kritika praxe této organizace přicházela zevnitř, když se některé její dobrovolnice stavěly proti jejich roli tzv. „friendly visitors“, v níž cítily demonstraci třídní nadřazenosti a opovržení „symbolizované pár šilinky podmíněnými kontrolou v domácnostech chudých“ (Ferguson, 2009: 84). Do kritiky praktik této charitní organizace se pustily

i zástupkyně feministických či socialistických hnutí, které upozorňovaly, že v praxi nejsou zohledňovány strukturální bariéry, se kterými se potýkali chudí. (Ferguson, 2009)

Jiným příkladem „kritické tradice“ sociální práce (tedy kritických či radikálních prvků v sociální práci) může být tzv. „settlement movements“ (komunitní hnutí), což bylo reformní hnutí, které v Anglii a v USA působilo mezi lety 1880 až 1920 a jeho cílem bylo propojit vzájemné soužití chudých a bohatých, aby se naučili žít jako vzájemně propojená a solidární komunita. V chudých městských oblastech byly zřizovány „komunitní domy“, v nichž dobrovolníci ze středních tříd sdíleli obydlí, kulturu a vědomosti s chudými s cílem zmírnit jejich bídu. Jejich součástí bylo poskytování zdravotních a vzdělávacích služeb či služeb péče o děti. (Ferguson, 2009)

Nejslavnějším příkladem „komunitního hnutí“ je dle Ferguson (2009: 85) komunitní centrum Hull House v Chicagu, které založily životní partnerky Jane Adams a Ellen Gates Starr v roce 1889. Vedle poradenství a krizové intervence se zde rozvíjely činnosti jako centrum politických aktivit, vzdělávání, výzkum, zdravotní a kulturní vyžití. Aktivistky se zaměřovaly zejména na témata, jako byly těžké pracovní podmínky žen, podvýživa, nízké mzdy a špatná hygiena. Mezi jejich úspěchy patřil například zákaz dětské práce, povinná školní docházka, právní ochrana žen a dětí či vznik prvního soudu pro mladistvé v USA. (Bosá, 2011)

1.2.2 „Kritická teorie“ jako zdroj „kritické sociální práce“

„Kritická teorie“ je souhrnné označení pro různé emancipační proudy filozofie, literární vědy a dalších společenských věd ve 20. století. Všem je společná kritika moderní společnosti i kultury. Cílem „kritické teorie“ má být zejména emancipace člověka od společenských tlaků, odhalování a demystifikace ideologických argumentů konzervativních obhájců kapitalismu a liberalismu a příprava radikálních společenských změn. (Healy, 2000)

Pojem „kritická teorie“ se užívá v užším a v širším smyslu. V užším smyslu jde o koncept společenské kritiky, který od založení „Ústavu pro společenský výzkum“ ve Frankfurtu od 30. let rozvíjela tzv. Frankfurtská škola pod vedením zakladatele Maxe Horkheimera a spoluzakladatele Theodora W. Adorna. Ta se chtěla distancovat od tzv. „tradiční teorie“ především svým praktickým zaměřením na lidskou emancipaci a osvobození ze všech forem zotročení lidí.

Mezi první generaci Frankfurtské školy patřili Max Horkheimer a Theodor L. W. Adorno, kteří se ve své „Dialektice osvícenství“ zaměřili na kritiku rozumu, který se zaměřuje na ovládnutí, spíše než na pochopení, a vytýkali vědě, že v důsledku nedostatečné sebereflexe přispívá ke zrodu totalitarismu. Upozorňovali na to, že kapitalismus zaměřený na ekonomický růst lidi nesvobodil, ale zotročil je znovu, i když méně viditelným způsobem. K významným představitelům druhé generace Frankfurtské školy patřili Herbert Marcuse („Jednorozměrný člověk“), který kritizoval panství technokratického rozumu, který činí člověka jednorozměrným (neschopným jiného než technického myšlení); Jürgen Habermas („Theorie des kommunikativen Handelns“), který se zabýval tzv. teorií komunikativního jednání a etikou diskursu, či Claus Offe („Contradictions of the Welfare State“), který kritizoval konzumní společnost za psychické vytěsňování negativních důsledků jejího fungování

(např. ztráta svobody, globální znečištění), což vnímal jako podporu nezodpovědného chování lidí.

V širším smyslu se jedná o následné rozvíjení „kritické teorie“ Frankfurtské školy ze strany nejrůznějších sociálních hnutí a filosofických přístupů (Critical, 2005), které je označováno jako třetí generace „kritické teorie“. Do kritické teorie se dostávají nové impulsy motivované kulturní, rasovou, genderovou či globální nespravedlností a opresí. Na rozdíl od prvních dvou generací zde již není nutně akceptována podmínka normativity, což znamená, že je přijímána pluralita výkladů sociální reality. Mezi nejvýznamnější představitele patří Axel Honneth (věnuje se kritické teorii sociálního uznání – např. „Přerozdělování nebo uznání?“ či „Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu“), Nancy Fraser (zabývá se trojdimenzionálním pojetím spravedlnosti, založeném na sociálně-ekonomickém přerozdělování, kulturním uznání a politické reprezentaci – např. „Rozvíjení radikální imaginace“), či Iris Marion Young (orientuje se na sociální a genderové struktury nespravedlnosti – např. „Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy“).

1.3 Diverzita proudů „kritické sociální práce“

„Kritická sociální práce“ ve svých počátcích sice navazovala na „kritickou teorii“ Frankfurtské školy, ale s rozvojem širšího pojetí „kritické teorie“ se i ona začala v rámci řady proudů vzdalovat některým jejím původním idejím v užším smyslu (především univerzalizmu a normativitě). Společnými tématy však nadále zůstává zásadní role porozumění společnosti a vnímání všech sociálních vztahů jako politických. „Kritická sociální práce“ se vyznačuje velkou diverzitou proudů, které se mohou vzájemně prolínat a někdy se dokonce dostávat do vzájemné kolize. Lze konstatovat, že v názvosloví a členění jednotlivých proudů figuruje značný nesoulad. Terminologie a charakteristika se totiž liší nejen dle různých zemí, ale i z hlediska různých autorek a autorů.

Je diskutováno, zda do „kritické sociální práce“ zahrnovat i postmodernistické proudy. Někteří autoři tak činí, a to především právě ti, kteří sami sebe označují jako postmodernisticky orientované (např. Fook, 2003), jiní tento směr odmítají (např. Ferguson či Dominelli) zpravidla s argumenty, že postsměry jsou v rozporu s „kritickou teorií“ skrze svůj morální relativismus a odmítáním takových kategorií, jako jsou třída, gender či rasa připravují sociální práci o základnu boje proti systému.

Níže budou stručně vymezeny vybrané zásadní proudy, jako jsou „radikální sociální práce“, „antirasistická sociální práce“ a „antiopresivní sociální práce“. Naopak nebude věnována pozornost řadě dalších významných proudů, jako jsou postmodernistická kritická perspektiva sociální práce, feministické perspektivy sociální práce, rozmanité modely komunitní práce či participatorní a akční formy výzkumu atd.

1.3.1 „Radikální sociální práce“

Mezi klíčové proudy patří především „radikální sociální práce“, která bývá někdy v kontextech Velké Británie, Kanady a Austrálie nazývána jako „marxistická sociální práce“ (naopak méně v USA, kde se někdy užívá jako alternativa pojmenování „progresivní sociální práce“), protože rozvíjí Marxovu kritiku kapitalismu, zejména jeho pojednáními o lidské svobodě a odcizení. „Radikální sociální práce“ obviňuje

kapitalismus, že jeho zvyšující se zisky jsou odcizené sociálním, environmentálním a zdravotním potřebám společnosti. Také záměrně využívá nezaměstnanost, která mu pomáhá udržovat tlak na zaměstnané, aby se spokojili s nízkými mzdami a nevyhovujícími pracovními podmínkami. Boj o práci se stává bojem o přežití, a zároveň se stává zdrojem nerovností mezi lidmi. Vykořisťování pak nejvíce postihuje lidi znevýhodněné především na základě genderu, rasy, věku či sexuality. Marxistická sociální práce kritizuje i welfare state, který je v područí kapitalistické ekonomie a slouží více k udržení kapitalistického řádu, než k řešení sociálních problémů. (Peters, 2012)

Jan Fook (1993) se pokusila vytyčit pět tematických oblastí, na které se zaměřuje „radikální sociální práce“. Za první se zabývá strukturální analýzou sociálních problémů, za druhé normativní rolí sociální práce, za třetí kritikou současného společenského řádu, za čtvrté ochranou před opresí a vykořisťováním a za páté individuálním osvobozením a společenskou změnou.

Z literatury lze zaznamenat, že je implicitně rozlišována „původní radikální“ sociální práce 60. a 70. let, která bezprostředně navazuje na Marxovy teorie a odráží rozvoj sociálních hnutí a bouří tehdejší doby, a tzv. „nová radikální“ sociální práce, jejíž vznik bývá spojován se sociálními škrty, ke kterým průběžně dochází od 80. let. „Původní radikální“ sociální práci lze považovat za pramáti všech proudů „kritické sociální práce“, zatímco „nová radikální“ práce je spíše samostatným proudem se svými specifickými znaky.

1.3.2 „Antirasistická sociální práce“

„Antirasistická sociální práce“ se zaměřuje na analýzu širších společenských a historických otázek otroctví, kolonialismu a kapitalismu, na transformaci nerovných sociálních vztahů, které formují sociální interakce mezi černými a bílými lidmi, do vztahů rovných, a jejím cílem je odstranit rasismus na institucionální i individuální úrovni (Keating, 2000).

„Antirasistická sociální práce“ vychází z „kritické rasové teorie“. Ta se začala vynořovat již v 70. letech 20. století jako reakce na práci Dericka Bella a Alana Freemana, kteří zkoumali, jak se v USA vyvíjely vztahy mezi rasou, rasismem a mocí v letech po občanských nepokojích. Ti kritizovali, že boj za občanská práva je postaven na liberální ideologii, která se orientuje pouze na dosažení rovnosti práv, ale nereflexuje strukturální nerovnosti mimo právní systém. (Constance-Huggins, 2012) Vzhledem k tomu, že se i v současnosti řada konvenčně orientovaných sociálních pracovníků cítí být „kulturními agenty“, jejichž povinností je předat lidem jiných ras a kultur hodnoty „bílé“ většiny (Blair, 2007), lze předpokládat, že „kritická rasová teorie“ bude mít i nadále co řešit. Přestože Blair (2007) toto zjištění učinil v USA, lze ho pravděpodobně aplikovat i v kontextu České republiky.

I v rámci „antirasistické sociální práce“ lze nalézt vícero proudů. Od liberálních, zaměřených na garanci rovných práv, přes esencialistické, které staví na protikladech „bílé“ a „černé“, či „bílé“ a „jiných“ ras (zpravidla obracejí hierarchii ras ve prospěch nadřazenosti „jiných“), se hlavní proud „antirasistické práce“ přesunul k sociálnímu konstruktivismu. V jeho rámci je charakterizován jako přístup, který chápe „rasismus“

jako ústřední kategorii sociální nespravedlnosti a zároveň považuje „rasu“ a „rasismus“ za sociálně konstruované.

Kontext a důsledky debaty o „rase“ a „rasismu“ v sociologii a veřejných kruzích přispěly k ústupu „antirasistické sociální práce“. V současné době je spíše nahrazována „antiopresivními přístupy“, které zkoumají spojitost více forem útlaku současně (viz následující subkapitola).

1.3.3 „Antiopresivní sociální práce“

„Antiopresivní přístupy“ (dále AOP) usilují o omezení, podkopání nebo odstranění diskriminace a útlaku na základě sexismu, rasismu, heterosexismu, ageismu apod., se kterými se lidé dostávají do každodenního kontaktu jak ve společnosti obecně, tak v sociální práci (Thompson, 1997).

Jedná se o přístup, který se prosazoval především ve Velké Británii. Navázal na dílčí proudy, které se zabývaly specifickými formami diskriminace, a do značné míry je nahradil, protože zohledňuje více forem útlaku současně. Všechny tyto dílčí proudy mají společný důraz na lidskou diverzitu (různorodost), mnohočetnost nerovností, kritiku marginalizace, znevýhodnění a zaměřenost na boj proti opresi. Ale protože se zaměřují výhradně na jednu z forem oprese - například opresi žen, ras, etnik apod., jsou ze strany AOP kritizovány za určitou jednostrannost či redukcionismus na vlastní oblast oprese. Právě v reakci na jednostrannost jiných perspektiv se stalo poznávacím znamením AOP analyzování propojených forem útlaku. (Graham, Schiele, 2010).

Pro tento přístup jsou někdy využívána i jiná označení – např. „empowerment“ (česky „zplnomocnění“ dle jednoho z hlavních cílů AOP), „social justice“, nebo dokonce „strukturální sociální práce“ (která bývá ztotožňována i s „radikální“ sociální prací). (Peters, 2012) V kontextu USA se někdy hovoří o paradigmatu „equality-of-oppressions“, což lze přeložit jako „paradigma rovnosti opresí“. Všechny formy oprese jsou součástí jednoho systému dominance (Graham, Schiele, 2010).

2 Metody

Předkládaný text reprezentuje počáteční fázi rozsáhlejšího výzkumu, jehož cílem je zjistit, v jakých podobách se vyskytuje „kritická sociální práce“ v České republice. První fáze výzkumu (a také tento text) se orientuje na vyhledávání příkladů realizace „kritické sociální práce“ v České republice. V dalších fázích výzkumu (těm se tento text již nevěnuje) bude pozornost směřována k tomu, (1) jak tyto organizace vědomě reflektují výkon „kritické sociální práce“ a jejich motivaci k takovému způsobu práce, (2) jak je v daných organizacích konkrétně „kritická sociální práce“ realizována a k jakému proudu „kritické sociální práce“ inklinuje a (3) jak probíhá financování organizací používajících „kritickou sociální práci“, udržitelností a rozvojem těchto organizací do budoucna.

Cílem první fáze tohoto rozsáhlejšího výzkumu bude nalézt v České republice organizace, které ve svých činnostech vykazují znaky „kritické sociální práce“. V podstatě se jedná o explanatorní případovou studii fungování „kritické sociální práce“ v České republice v současnosti, která je ale činěna skrze studium více případů. Důvodem volby více případů je potřeba triangulace výzkumu. K dosažení co nejvíce

komplexního obrázku fungování „kritické sociální práce“ v České republice je třeba nalézt vícero organizací či situací, kde se tento způsob práce realizuje. Volba výzkumného souboru byla založena na vyhledávání participantů na základě následujících kritérií (z nichž musela být splněna minimálně tři a první povinně): činnost organizace odpovídá poslání sociální práce, závazek stát na straně utlačovaných a bezmocných lidí, participatorní přístup ke klientům, kritika dominující ideologie za to, že převádí strukturální příčiny problémů na individuální úroveň a zavinění, důraz na „zplnomocňování“ (empowerment) utlačovaných lidí ke kolektivním akcím za účelem dosažení sociálních změn. K dosažení cíle bylo použito techniky analýzy dokumentů (zejména internetových zdrojů).

Nejzásadnějším rizikem výzkumu je to, že při vyhledávání participantů výzkumu může docházet k tomu, že prvotní vyhodnocovací filtr, který je činěn skrze analýzu dokumentů, zda organizace realizuje „kritickou sociální práci“, se může ukázat jako neplatný, při samotných interview. Neboli po oslovení participantů a provedení rozhovorů se může ukázat, že daná organizace či událost vlastně reálně znaky „kritické sociální práce“ nevykazuje.

Předkládaný text prezentuje výzkum ve fázi před tímto filtrováním. Prezentuje tedy zatím pouze činnost organizací, které formálně naplnily stanovená kritéria volby, ale ještě nebyla ověřena jejich platnost skrze interview. Zároveň z prostorových důvodů uvádím pouze po jednom příkladu u každé ze tří perspektiv sociální práce. Celý text tak získává deskriptivní charakter, protože popisuje realizaci principů na vybraných případech.

3 Rozbor problému

Postupně budou uvedeny tři předpokládané příklady implementace „kritické sociální práce“ do české praxe sociální práce. Konkrétně se bude jednat o příklad „radikální sociální práce“ na stávce BED IN, příklad „antirasistické sociální práce“ občanského sdružení „Konexe“ a příklad „antiopresivních přístupů“ občanského sdružení „Ježek a čížek“.

3.1 Příklad „radikální sociální práce“ na stávce BED IN

Stávka BED IN byla akcí sociálních pracovníků v preventivních sociálních službách, byl zde zřetelný závazek stát na straně utlačovaných lidí a vyzývala ke kolektivní akci. Nesla tedy minimálně tři kritéria „kritické sociální práce“.

Stávku BED IN lze v českém kontextu považovat za spíše velmi umírněnou variantu „radikální sociální práce“. Jednalo se o protest sociálních pracovníků respektive pracovníků neziskových organizací zejména z oblasti preventivních sociálních služeb s podtitulem: „Dovedete si představit, co by se stalo, kdybychom nevstali z postele?“ v roce 2008 na Den lidských práv. Akce BED IN se svým pojetím inspirovala u Johna Lennona a Yoko Ono, kteří svůj protest proti válce ve Vietnamu vyjádřili tiskovými konferencemi v postelích. Obdobně sociální pracovnice v den stávky realizovaly různé akce v negližé a pyžamech, které měly symbolizovat, jak by se změnil život klientů i veřejnosti, pokud by sociální pracovníci odmítli pracovat.

Důvodů ke stávce bylo několik – například (1) malá podpora transformaci ústavů (což byl důvod malé podpory stávky ze strany služeb sociální péče); (2) nespokojenost

se zákonem o sociálních službách a standardy kvality sociálních služeb, které se dle organizátorů staly spíše nástrojem šikany, než aby podporovaly profesionální a etickou praxi; (3) podfinancování neziskového sektoru, netransparentní financování a opoždování dotací; (4) špatná provázanost evropských a národních dotací, které byly čerpány na provoz místo na inovace a transformaci; (5) požadavek transparentnosti neziskových organizací, aby nemohly být zneužívány například k praní špinavých peněz; (6) nevyřešená situace dobrovolníků (Dovedete, 2008).

Formy stávky byly rozmanité v různých lokalitách a organizacích – někde organizace pouze vyvěsily transparenty či se připojily ke stávce prostřednictvím webu, jinde vykonávali pracovníci práci v pyžamu, ale byly také pořádány semináře, divadelní představení, tiskové konference či vydávány tiskové správy. Podpora přišla i od hudebníků – například Laczo Deci složil na počest stávky skladbu „Memory“ a akci podporovali také David Koller nebo kapela Chinaski.

Na druhou stranu se ale organizátoři jasně distancovali od aktivnějších forem protestu, jak se vyjádřil jeden z organizátorů Dušan Dvořák: „Nechceme demonstrovat, šterchat klíči a mávat transparenty před ministerstvem.“ (Dovedete, 2008). Přesto o akci informovaly v rámci večerních zpráv všechny hlavní televizní stanice a internetová média.

V reakci na stávku vydalo MPSV tiskovou zprávu, kde upozornilo, že koncepce systému sociálních služeb byla vytvářena v dialogu s poskytovateli a vyzvalo iniciativu ke spolupráci. (Tisková, 2010) Pravděpodobně i v důsledku BED IN proběhlo jednání zástupců iniciativy s tehdejšími ministrem práce a sociálních věcí Petrem Nečasem, který vyjádřil pochopení k těžké situaci sociálních služeb a vyjádřil zájem o jednotlivých tématech dále jednat.

Praktické nulové efekty stávky se poté odrazily při pořádání dalších dvou akcí. Dne 14. července 2009 proběhla první s názvem „BED IN pšouk“, která již získala recesistickou podobu. Plán akce byl následující: „Před parlamentem obdržíme od pořadatelů papírové pytlíky, umně zašátráme do prostor sněmovny a pytlík smrádkem naplníme. S pytlíky půjdeme ulicí pána z Valdštejna na Mánesův most k Vltavě a smrádek vypustíme po řece.“ (BED IN, 2009) Obdobně druhá nazvaná „BED IN invaze“ s krycím názvem „sociální služby v hajzlu“ měla za cíl obsadit na hodinu záchodky na MPSV. Obě akce proběhly bez širší pozornosti.

3.2 Příklad „antirasistické sociální práce“ – občanské sdružení „Konexe“

Občanské sdružení „Konexe“ naplňuje všechny podmínky z pěti pojmenovaných. Přestože se ostentativně distancuje od sociální práce, její činnosti reálně naplňují poslání sociální práce. Sdružuje angažované jednotlivce, kteří chtějí usilovat o otevřenou, tolerantní a odpovědnou společnost. „Konexe“ jsou personálně, organizačně a ideově propojeny s neformální občanskou iniciativou „Nenávist není řešení“. Vznikly v roce 2012 jako reakce komunity na projevy rasismu v severních Čechách a na devět protiromských pochodů neonacistických skupin. Cílem sdružení je aktivně usilovat o aktivizaci romských komunit a zároveň se zasazovat při obraně jejich práv. Je postaveno na aktivistickém, nikoliv na profesionálním pojetí, jak ukazuje úryvek z rozhovoru s jeho aktivistou Miroslavem Brožem (Brož, 2013): „My nevěříme, že problém romské komunity vyřeší vysokoškoláci z Prahy, nebo sociální

pracovník v každé romské rodině. Chceme, aby Romové našli sílu řešit vlastní problémy. Nevěříme, že problém romské komunity vyřeší sociální služby, ale aktivizace vnitřních zdrojů komunity. Romové pro nás nejsou klienti, ale partneři a vůle komunity je pro nás svatá.“ „Konexe“ aktivně usilují o co nejširší a nejpočetnější členskou základnu, kterou nabírají v takzvaných romských chudinských ghettech. Lokální buňky aktivně působí přímo v místech potřeby a sdružení jim poskytuje pro jejich aktivity zastřešení právnické osoby a další členové podporu a poradenství. (Konexe, 2012)

Klíčovou hodnotou tohoto sdružení je důraz na „participaci a zapojování Romů“ (nikdy o nich bez nich). Snaží se zprostředkovávat komunikaci mezi volenými zástupci obcí a Romy. Pokud formulují vůči zastupitelstvům požadavky, je to vždy na základě předchozí diskuze s Romy. Takto například probíhala schůzka se zastupiteli v ústeckých Předlicích. Významným terčem kritiky sdružení „Konexe“ je „kritika státního paternalismu“ přítomného v přístupu státních a samosprávných institucí k řešení rasismu v České republice. (Brož, 2012a)

„Konexe“ navrhuje k řešení situace následující přístup: opustit politiku paternalismu, která byla státem a většinou institucí (jmenovitě „Agenturou pro sociální začleňování“ a organizací „Člověk v tísni“) vůči romským komunitám aplikována v uplynulých dvaceti letech; začít s Romy, především těmi žijícími v podmínkách sociálního vyloučení, intenzivně komunikovat, jednat s nimi jako s rovnoprávními bytostmi, nikoli jako s objekty sociální integrace; začít naslouchat romskému hlasu a Romy zapojit do tvorby a realizace politiky sociální integrace na všech úrovních. Jen tak Romové plán na svou integraci přijmou za svůj a začnou na něm aktivně participovat a spolupracovat. Proto je vhodnou cestou k řešení situace v chudinských komunitách najít a podpořit lokální „opinion leaders“ a authority. (Brož, 2012b)

Na projevy rasismu chce reagovat podporou občanského aktivismu – především nenásilnými a nebojácnými protesty či blokádami (jako kontraproduktivní odmítají postavit se rasistům se zbraní v ruce ale také schovat se doma a vše přenechat Policii – tedy řešení upřednostňované Agenturou pro sociální začleňování a Policíí). Podle Brože (2012a) má tato metoda „neuvěřitelně pozitivní vedlejší účinek spočívající v aktivizaci místní Romské komunity, kterou tato situace stmělí, často tak, že po odchodu nacistů, se s nově nabytou důvěrou dokáže ozvat o svá práva i v jiných věcech“.

„Konexe“ se orientují na zlepšování sousedských vztahů v komunitách (mezi Romy a ne-Romy), takže například v Duchcově organizovaly shromáždění s doprovodným kulturním programem „Čhikatar het/Z bahna ven“, které mělo za účel zlepšení sousedských vztahů ve městě a podporu místní sousedské komunity. Podstatná je podpora vzájemné solidarity mezi Romy, takže aktivisté přišli s výzvou (Sdružení, 2013): „Romové začněte si pomáhat! Jezděte na pomoc Romům do měst, kde se tyto protiromské pochody a demonstrace odehrávají. Místní Romové Vaši pomoc potřebují.“

V případě některých témat lze nalézt metody práce nesoucí prvky „sociální advokacie“, což se stalo například v případě smrti Roma Ludovíta Kašpara. Sokolovští Romové požádali zástupce „Konexí“, aby jim pomohli vyvinout tlak

na vyšetřování tohoto úmrtí. Součástí práce je také veřejná publicita, takže k rasistickým událostem vydává prohlášení a upozorňuje na ně veřejnost i politiky. Například v červnu 2013 pozvali do Duchcova prezidenta Zemana.

3.3 Příklad „antiopresivních přístupů“ – divadlo „Ježek a čížek“

Divadlo „Ježek a čížek“ klade důraz na participatorní přístup, zaměřuje se na bourání stereotypů, což lze vnímat jako naplnění kritiky dominující ideologie, a probíhá v rámci občanského sdružení, z jehož činností vyplývá realizace sociální práce v rámci sociálních služeb.

Občanské sdružení „Ježek a čížek“ pomáhá lidem na okraji získat nejen skrze divadlo takové dovednosti, které potřebují ke změně své nepříznivé situace. Orientuje se na lidi bez domova, nezaměstnané, lidi opouštějící výkon trestu odnětí svobody či ústavní zařízení či na pachatele a oběti trestné činnosti. Zároveň má ambici působit i na širokou veřejnost a snaží se, aby lidé změnili svoji představu o lidech bez domova. Jedná se o tzv. sociální či solidární divadlo, které se zdá být inspirováno „Divadlem utlačovaných“ Augusta Boala, jednoho z velkých inspirátorů „antiopresivních přístupů“. (Divadlo, 2012)

Projekt divadla pro lidi bez domova vznikl v roce 2000 jako jedna z aktivit pro klienty pouličního časopisu „Patron“, dnes „Nový prostor“. V roce 2001 vzniklo divadelní studio „Ježek a čížek“ - divadlo lidí bez domova při redakci časopisu „Nový Prostor“ v Praze Braníku. V roce 2003 došlo k oddělení divadla od redakce časopisu a bylo vybudováno zázemí v Praze na Žižkově. (Databáze, 2014)

Divadlo hrálo v klubech a na veřejných prostranstvích po České republice i v zahraničí. Herci divadla byli lidé bez přístřeší, lidé, kteří se ocitli v těžké životní situaci, často tíhnoucí k alkoholu a drogám ale i sympatizující osoby z řad studentek a studentů a či lidí z uměleckého prostředí. Divadlo „Ježek a čížek“ je poloprofesionálním souborem, protože herci zkouší pod vedením profesionálních režisérů. Možnost divadelní práce může být pro hrající lidi bez domova motivem ke změně jejich životní situace a pomáhá jim získat též potřebné sebevědomí. (Databáze, 2014). Divadlo také pořádá každoročně mezinárodní „bezdomovecký“ festival „Hic sunt leones“ (Divadlo, 2012).

4 Diskuze

Vzhledem k tomu, že text je v této fázi výzkumu zamýšlen deskriptivně, nelze ještě potvrdit, že dvě uvedené organizace a jedna událost jsou skutečně projevem „kritické sociální práce“. Text pouze ukazuje, že alespoň dle zvolených kritérií „kritické sociální práce“ lze v České republice nalézt projevy tohoto paradigmatu či pojetí sociální práce. Splnění tří ze stanovených pěti kritérií nemusí nutně dokazovat, že daná organizace či událost byla reflektovaně zamýšlena jako „kritická sociální práce“. Na základě v současné době realizovaných interview předpokládám, že problematickým kritériem může být zejména naplnění podmínky, aby „činnost organizace odpovídala poslání sociální práce“. Předběžně se totiž ukazuje, že to, co lze z pohledu teorie sociální práce považovat za sociální práci, tak sami realizátoři „kritických činností“ za sociální práci nepovažují, nebo se od ní dokonce ostentativně

distancují (např. „Konexe“). To, co bývá v zahraničí označováno jako „kritická sociální práce“ probíhá v České republice spíše pod hlavičkou „sociálního aktivismu“.

Pro celý výzkum pak vzniká dilema, zda lze považovat za „kritickou sociální práci“ takové aktivity, které jejich realizátory za sociální práci považovány nejsou. Zároveň nelze pominout otázku, jak tento jev interpretovat? Jak vysvětlit, že činnosti probíhající v anglosaských zemích pod hlavičkou „kritické sociální práce“ se v Česku jako sociální práce neoznačují? Aby mohly být tyto otázky zodpovězeny, bude třeba realizovat výzkum v jeho rozsáhlejší podobě.

Závěr

V předloženém textu byla vymezena „kritická sociální práce“, byla vytyčena kritéria, dle kterých lze identifikovat organizace a události, které nesou znaky „kritické sociální práce“ a byly uvedeny dva příklady organizací a jeden příklad takové události. Zároveň jsem se pokusila tyto příklady přiřadit ke konkrétnímu proudu „kritické sociální práce“.

Stávka BED IN byla akcí sociálních pracovníků v preventivních sociálních službách, byl zde zřetelný závazek stát na straně utlačovaných lidí a vyzývala ke kolektivní akci. Nesla tedy minimálně tři kritéria „kritické sociální práce“. Občanské sdružení „Konexe“ naplňuje všechny podmínky, ale svou činnost distancuje od sociální práce. Divadlo „Ježek a čížek“ klade důraz na participativní přístup, zaměřuje se na bourání stereotypů, což lze vnímat jako naplnění kritiky dominující ideologie, a probíhá v rámci občanského sdružení, z jehož činností vyplývá realizace sociální práce v rámci sociálních služeb.

Jako o dalších příkladech „antirasistické sociální práce“ lze přemýšlet například o „o.p.s. Vzájemné soužití“ z Ostravy či o „o.p.s. Český západ“. Jako příklad „feministické sociální práce“ by možná bylo možno uvést organizaci „Jako doma“, která se orientuje na ženy bez domova. Tento text je zamýšlen i jako výzva pro čtenářky a čtenáře časopisu „Aktuální otázky sociální politiky“ k případným dalším doporučením a odkazům na organizace či události, které by mohly naplňovat znaky „kritické sociální práce“.

Poděkování

Tento článek vznikl v souvislosti s projektem specifického vysokoškolského výzkumu Studentská grantová soutěž na ÚSP UHK (reg. č. 2103/1210/05900).

Reference

BED IN pšouk a BED IN invaze. 2009. [cit. 16. 7. 2014]. Dostupné na WWW: <<http://socialnirevue.cz/item/bed-in-psouk-a-bed-in-invaze>>.

BLAIR, K. D. Social Work and the Cultural Dialogue. *In Critical Social Work*, 2007, Vol. 8, No. 1. ISSN 1543-9372.

BOSÁ, M. Miesto feminismu v tradícii sociálnej práce. *In Gender, rovné príležitosti, výzkum*, 2011, roč. 12, č. 1, s. 35-43. ISSN 1213-0028.

BROŽ, M. *Smutná zpráva*. 2012a. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na WWW: <<http://denikreferendum.cz/clanek/13327-smutna-zprava>>.

BROŽ, M. *Otevřený dopis organizaci Člověk v tísní k situaci v Předlickém ghettu*. 2012b. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na WWW: <<http://denikreferendum.cz/clanek/14289-otevreny-dopis-organizaci-clovek-v-tisni-k-situaci-v-predlickem-ghettu>>.

BROŽ, M. *Konexe nejedná o Romech bez Romů*. 2013. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/odjinud/broz-projekty-pro-romy-selhavaji>>.

CONSTANCE-HUGGINS, M. Critical Race Theory in Social Work Education? A Framework for Addressing Racial Disparities. In *Critical Social Work*, 2012, Vol. 12, No. 2. ISSN 1543-9372.

Critical Theory. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2005. [cit. 20. 10. 2013]. Dostupné na WWW: <<http://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>>.

Databáze českého amatérského divadla. [cit. 2014-11-03]. Dostupné na WWW: <<http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=7254>>.

Divadlo Ježek a čížek. 2012. [cit. 2014-11-03]. Dostupné na WWW: <<http://jezekacizek.cz/divadla-malych-forem/divadlo-jezek-a-cizek>>.

Dovedete si představit, co by se stalo, kdybychom nevstali z postele? 2008. [cit. 16. 7. 2014]. Dostupné na WWW: <<http://socialnirevue.cz/item/dovedete-si-predstavit-co-by-se-stalo-kdybychom-nevstali-z-postele>>.

FOOK, J. *Radical casework: a theory of practise*. Alexander St Crows Nest: Allen&Unwin, 1993. 177 p. ISBN 1-86373-281-0.

FOOK, J. Critical Social Work. The Current Issues. In *Qualitative Social Work*, 2003, Vol. 2, No. 2, pp. 123-130. ISSN 1473-3250.

FERGUSON, I. 'Another Social Work is Possible!' Reclaiming the Radical Tradition. In LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009, pp. 81-98. 199 p. ISBN 978-961-6569-28-6.

GOJOVÁ, A. *(Bez)mocná sociální práce*. (Habilitační práce). Ostrava: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.

GRAHAM, M., SCHIELE, J. H. Equality-of-oppressions and Antidiscriminatory Models in Social Work: Reflections from the USA and UK. In *European Journal of Social Work*, 2010, Vol. 13, No. 2, pp. 231-244. ISSN 1369-1457.

HEALY, K. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications, 2000. 176 p. ISBN 987761962724.

HEALY, K. Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. In *Critical Social Work*, 2001, Vol. 2, No. 1. ISSN 1543-9372.

HEALY, K. *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2005. 208 p. ISBN 9781403916228.

KEATING, F. Anti-racist Perspective: What are the Gains for Social Work? *In Social Work Education: The International Journal*, 2000, Vol. 19, No. 1, pp. 77-87. ISSN 0261-5479.

Konexe bude usilovat o aktivizaci romských komunit a zasazovat se při obraně jejich práv. 2012. [cit. 17. 7. 2014] Dostupné na WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/tiskove-zpravy/konexe-bude-usilovat-o-aktivizaci-romskych-komunit-a-zasazovat-se-pri-obrane-jejich-prav>>.

MATOUŠEK, O. *Radikální přístup.* In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce.* Praha: Portál, 2013, s. 115-116. 576 s. ISBN 978-80-262-0366-7.

MALÍK, T. *Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě* (bakalářská práce). FSS MU v Brně, 2009.

MUSIL, L. *Tři pohledy na budoucnost sociální práce.* In SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z *Rizika sociální práce.* Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 566 s. ISBN 978-80-7435-086-3.

PAYNE, M. *Modern Social Work Theory.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press, 1997, pp. 214-237. 354 p. ISBN 0-333-67654-8.

PETERS, H. I. *Exploring The Spaces Between Theory and Practice: A Framework to Integrate A Structural Approach and Social Work Activities* (a thesis submitted in particular fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy). The Faculty of Graduate Studies The University of British Columbia, 2012.

Sdružení Konexe: Romové, jezděte na pochody! 2013. [cit. 17. 7. 2014] Dostupné na WWW: <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/sdruzeni-konexe-romove-jezdete-na-pochody>>.

STAUB-BERNASCONI, S. *Social Work as a Discipline and Profession.* In LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work.* Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009, pp. 9-30. 199 p. ISBN 978-961-6569-28-6.

Tisková zpráva. K happeningu BED–IN. Praha: MPSV, 2010.

THOMPSON, N. *Theorizing Social Work Practice.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2010. 296 p. ISBN 0230553060.

Kontaktní adresa

Mgr. Radka Janebová, Ph.D.

Ústav Sociální práce Univerzity Hradec Králové
Víta Nejedlého 573, 500 00 Hradec Králové
Tel. číslo: 493 331 317

Přijato: 13. 11. 2014

Recenzováno: 24. 05. 2015, 02. 06. 2015

Schváleno: 23. 06. 2015